

Solid bakgrunn for egen forsørgelse?

Det er ingen tilfeldighet hvem som forsørger seg ved eget arbeid eller hvem som stort sett er avhengig av trygd i livsfasen som enslig forsørger. Det å bli enslig forsørger oppleves som en krisesituasjon for mange, og innebærer et krav til omstilling for de fleste. Men grunnlaget for valg av økonomisk tilpasning i den nye livsfasen er stort sett lagt tidligere i livet.

Randi Kjeldstad

Tema for denne artikkelen er levekår og forsørgelse i eneforsørgerfasen. Ulike *forsørgelsesformer* i fasen som eneforsørger kartlegges i lys av den enkelte enslige forsørgers tidligere liv og hennes eller hans ressurser i møtet med den nye livsfasen. Spørsmål som reises er: Hvilken betydning har gjøremål og livssituasjon tidligere i livet for forsørgelsen i eneforsørgerfasen, og hvilke bakgrunnskjennetegn er særlig betydningsfulle for enslige forsørgeres valg mellom arbeid og trygd? Her settes søkelyset på tre ulike former for forsørgelse: En stønadsdominert forsørgelsesform, en yrkesdominert, og en forsørgelsesform der arbeid og trygd kombineres. Artikkelen inngår i prosjektet *Arbeids- og forsørgelsesmønstre i eneforsørgerfasen* ved Statistisk sentralbyrå.¹

Enslig forsørger - en livsfase

Å være enslig forsørger er å være i en livsfase. Livsfaser varer bare en avgrenset periode i livet. De avløser tidligere livsfaser, og de avløses av nye. Til ulike livsfaser er knyttet ulike roller, forventninger og rammebetingelser. Litt generelt kan vi si at livsfasen som enslig forsørger kjennetegnes av at en og samme person har hovedansvaret for både den daglige barneomsorgen og for den økonomiske forsørgelsen av seg selv og barn(a). Hensikten som markerer start på eneforsørgerfasen, er, ifølge den definisjon som benyttes her, enten fødsel utenfor ekteskap eller samboerforhold eller at samlivet med barnets andre forelder opphører. Dette kan skje ved separasjon, skilsmisse, slutt på samboerforhold eller ektefellens eller samboerens dødsfall. At barna flytter hjemmefra eller blir økonomisk selvstendige, vil for mange markere slutten på eneforsørgerfasen. Definert ved offentlige stønadsrettigheter, kan inngåelse av nytt ekteskap eller varig samboerforhold, eller at yngste barn når et visst alderstrinn, representere slutt punktet. For personene som inn-

går i den foreliggende analysen, er eneforsørgerfasen ennå ikke avsluttet, idet alle de intervjuete er registrert som enslige forsørgere på intervju tidspunktet (se tekstramme).

Pr. i dag regner vi med at det er mellom 100 000 og 200 000 enslige forsørgere i Norge, avhengig av hvilken definisjon man benytter². Hvor mange som gjennomlever, eller vil gjennomleve, livsfasen som enslig forsørger, er imidlertid enda vanskeligere å anslå. Noack har, med utgangspunkt i dagens skilsmissemnivå, beregnet at om lag halvparten av dem som gifter seg i dag, vil være skilt før de når pensjonsalderen. Samtidig vet vi at samboerforhold øker i popularitet, og at de gjennomgående varer enda kortere enn ekteskapene (Noack 1994). Det er derfor grunn til å tro at stadig flere opplever å leve som enslig forsørger i kortere eller lengre perioder av livet. I dag gjelder dette først og fremst kvinner. Men med stadig endret likestillingsklima er det grunn til å tro at det etter hvert også vil gjelde flere menn.

Etter hvert som eneforsørgertilværelsen er blitt, og blir, mer og mer vanlig, er det grunn til å tro at de som går inn i eneforsørgerfasen, i økende grad vil være som "folk flest". "Folk flest" er som kjent svært forskjellige, og det gjelder også eneforsørgerne. Vi skal se at det er tilfellet både når det gjelder livssituasjon og utgangspunkt for eneforsørgerfasen, og virksomhet og forsørgelse i eneforsørgerfasen. Men vi skal også se at dette ikke er tilfeldige størrelser. Tvert imot legger livssituasjon og virksomhet tidligere i livet viktige føringer på valg og valgmuligheter i eneforsørgerfasen.

Tidligere livsløp påvirker våre valg

Til grunn for analysen ligger et *livsløpsperspektiv*, det vil si en antakelse

om at livsvilkår og begivenheter tidligere i den enkeltes liv, har konsekvenser for handlingsmuligheter og valg senere i livet. Skrede og Tornes (1983) definerer livsløp som de hovedaktiviteter som et individ eller en gruppe av individer engasjerer seg i i løpet av et lengre tidsrom. Forskning som tar utgangspunkt i et livsløpsperspektiv, søker å beskrive sosial endring som et mønster av begivenheter eller faser av individers eller grupperes liv. Livsløpet betraktes som en arena der den enkeltes livssituasjon og atferd på ett tidspunkt påvirkes av ting som har skjedd tidligere i vedkommendes liv, og av forventninger og ønsker om framtidige gjøremål og framtidig livssituasjon.

Fordi det er individet som er den sentrale analyseenheden, og individuelle livsløp er det problemområdet som studeres, representerer livsløpsperspektivet på mange måter en kritikk mot et forskningsperspektiv som setter familien i fokus. Det gjelder f.eks. den familiesosiologiske forskningstradisjonen, hvor familien har vært betraktet som en av samfunnets sentrale sosiale institusjoner. Mens denne tradisjonen i liten grad er i stand til å fange opp nye samlivsformer, setter livsløpsperspektivet søkelyset på samliv og familie som hendelser eller faser av lengre eller kortere varighet i *individers* liv. Ifølge Moore (1989) er familieperspektivet særlig dårlig egnet til analyser av eneforsørgerfamilier, fordi familiebegivenheter, og forløpet av disse, ofte er helt forskjellig for eneforsørgere i forhold til tradisjonelle kjernefamilier. Mens "den gamle familien" kjennetegnes ved samsvar mellom rollen som partner eller ektefelle og foreldrerollen, representerer eneforsørgerfamilien et skille mellom de to rollene. Enhver kjernefamilie kan dessuten gå over til å bli en eneforsørgerfamilie, eller den kan ha vært en eneforsørgerfamilie tidligere, noe som bare kan analysere-

Utvalget av enslige forsørgere som inngår i denne undersøkelsen, utgjør personer som, ifølge lov om barnetrygd, har rett til utvidet barnetrygd ved utgangen av 1990. Utvalget består av kvinner og menn som på intervjuetidspunktet er "alene om omsorgen" for barn under 16 år, dvs. som ikke er gift, eller som ikke lever sammen med barnets andre forelder.

Datamaterialet er hentet fra en tilleggsundersøkelse av enslige forsørgere til Statistisk sentralbyrås Levekårsundersøkelsen 1991. Det inneholder månedlige registreringer av yrkestilknytning og/eller mottak av trygd fra og med den måneden vedkommende (sist) ble enslig forsørger og fram til november 1990. Første mulige registrering er januar 1975.

Begrepet trygd brukes i artikkelen synonymt med overgangsstønad til enslige forsørgere (etter kapittel 12 i folketrygdloven), hvis ikke annet blir sagt. Enslige forsørgere kan imidlertid også ha rett til andre trygdeytelser, f.eks. uførepensjon og etterlattepensjon som alternativ til overgangsstønad og stønad til barnetilsyn og utdanningsstønad i tillegg til overgangsstønad. Metodeproblemer forbundet med en slik forenkling diskuteres i Kjeldstad (1997).

I løpet av perioden 1975-1990 er det foretatt en vesentlig **endring i regelverket** for overgangsstønad, noe som kan antas å ha betydning for analyseresultatene. Fra innføring av folketrygden i 1967 og fram til 1981 var overgangsstønaden (etter kapittel 12 i folketrygdloven) en yelse forbeholdt ugifte mødre. Men fra og med 1981 ble også skilte og separerte mødre, som tidligere hadde hatt rett til tilsvarende ytelser gjennom en midlertidig lov tilknyttet sosialomsorgen, omfattet av folketrygdens regelverk. Deres rettslige stilling ble dermed klarere regelfestet som rettighet (Syse 1993). Samtidig ble enslige fedre lovmessig likestilt med enslige mødre. Slik spørsmålene er formulert i spørreskjemaet for Levekårsundersøkelsen 1991, er det rimelig å anta at regelendringen ikke vil ha betydning for registrering av den tiden enslige mødre har mottatt trygd, enten de er tidligere gifte eller ikke. I praksis har regelendringen heller ingen betydning for registrerte forskjeller i forsørgelse mellom enslige mødre og enslige fedre, fordi alle enslige fedre i utvalget startet eneforsørgerfasen etter 1981.

res ved hjelp av livsløpsanalyse med individet som enhet.

Livsløpstankegangen antar en viss "livssammenheng", dvs. at en begivenhet på ett tidspunkt i livet påvirker sannsynligheten for senere begivenheter. Enkelte forskere har kritisert livsløpsanalytikere for å ta for lite hensyn til at planer og holdninger kan endre seg over livsløpet. Men at man antar at hendelser og ressurser opparbeidet tidligere i livet legger

sterke føringer på senere handlingsmuligheter, behøver ikke å bety at det ikke er rom for individuelle handlingsmønstre.

Valget mellom arbeid og trygd er bare mulig i rettighetsfasen

Når vi skal kartlegge tilpasning mellom arbeid og trygd i eneforsørgerfasen, må vi forholde oss til den delen av eneforsørgerfasen hvor den enkelte faktisk har en valgmulighet, nemlig den tiden hun/han har rett til

overgangsstønad. Denne fasen kaller vi rettighetsfasen. Hovedvilkårene (pr. 1991) for slik rett er at vedkommende er alene om omsorgen for barnet, dvs. det daglige arbeidet i samband med barnets behov for stell og pass³, og at yngste barn ennå ikke har fullført sitt tredje skoleår. Her defineres rettighetsfasen som tiden fra vedkommende ble enslig forsørger og fram til yngste barn fyller 11 år. Av alle som var enslige forsørgere på intervjudispunktet i datamaterialet, og som det fins tilfredsstillende opplysninger om angående arbeids- og stønads-"karriere", har 89 prosent hatt rett til overgangsstønad i kortere eller lengre tid i løpet av eneforsørgerfasen.

De to viktigste kildene til forsørgelse i rettighetsfasen er lønnet arbeid og overgangsstønad. Overgangsstønad representerer en minstesikring av inntekt til livsopphold for foreldre som er alene om omsorgen for små barn, og som dermed, i en overgangssituasjon, er ute av stand til å ta lønnet arbeid. Stønaden tildeles uten nærmere overprøving hvis vedkommende ikke er i arbeid. Har hun eller han ervervsinntekt, blir stønaden forholdsmessig avkortet. Det er imidlertid fullt mulig å kombinere en viss yrkesinntekt med avkortet stønad. Ved ervervsinntekt høyere enn ca. 180 000 kroner (1996) bortfaller retten til overgangsstønad.

Tilpasningene mellom arbeid og trygd i løpet av rettighetsfasen er mange og varierte. Det gjelder både med hensyn til hvor avhengig den enkelte er av overgangsstønad, og med hensyn til hvor stabil den enkelte tilpasning er over tid (Kjeldstad og Roalsø 1995). Til sammen drøyt halvparten av eneforsørgerne har en av de tre forsørgelsesformene som studeres nærmere i denne artikkelen (de tre forsørgelsesformene er uthevet i tabell 1):

Tabell 1: Individuelle tilpasninger mellom inntektsgivende arbeid og overgangsstønad for enslige forsørgere. Andel som forsørges ved ulike tilpasninger. Prosent

Andel av eneforsørgerfasen med overgangsstønad	Andel av eneforsørgerfasen i inntektsgivende arbeid			
	Sum	Aldri	Deler av tiden	Hele tiden
Sum	100	28	29	43
Aldri	34	5	6	23
Deler av tiden	19	8	5	7
Hele tiden	47	16	18	13

N=622

- 16 prosent har en "rendyrket" stønadsdominert forsørgelsesform, hvor vedkommende mottar overgangsstønad i hele rettighetsfasen og aldri er i lønnet arbeid.
- 23 prosent har en "rendyrket" yrkesdominert forsørgelsesform; hvor vedkommende er selvforsørget gjennom lønnet arbeid i hele rettighetsfasen og aldri mottar overgangsstønad.
- 13 prosent har en stabil kombinert forsørgelsesform, hvor vedkommende jobber deltid i hele fasen og kombinerer egen lønnsinntekt med avkortet overgangsstønad.
- De øvrige 48 prosentene veksler stort sett mellom arbeid og trygd og/eller kombinasjoner av arbeid og trygd.

Eneforsørgere har stort sett samme bakgrunn som andre

Ut fra perspektivet og problemstillingene i denne analysen er det bare delvis mulig å sammenligne relevante kjennetegn ved eneforsørgerne med mennesker i andre grupper og livsfaser. Dette skyldes først og fremst at det for befolkningen som helhet ikke fins data om hendelser og bakgrunnskjennetegn ved den enkelte før overgang til en ny livsfase, f.eks. familieetableringsfasen eller småbarns-

fasen⁴. I den grad det er relevant og lar seg gjøre å sammenligne med andre grupper, viser det seg imidlertid at enslige forsørgere i utgangspunktet ikke er nevneverdig forskjellige fra andre. Mer slående er den innbyrdes forskjellen mellom enslige forsørgere. Det gjelder både livsfase- og familiebakgrunn og sosioøkonomisk utgangspunkt⁵.

Tilværelsen som enslig forsørger starter relativt tidlig i livet for de fleste; knapt en tredjedel var under 25 år, mens drøyt halvparten var under 30 år. Ikke desto mindre var åtte av ti gift eller samboende før de ble enslige forsørgere. To av tre hadde på det tidspunktet bare ett barn, og det var oftest et lite barn. Tre av fire hadde barn under fem år, og tre av ti hadde barn under ett år.

Knapt to av tre var i jobb da de ble enslige forsørgere, av disse var igjen tre fjerdedeler i heltidsarbeid. En av ti var under utdanning, og en fjerdedel var hjemmeværende på heltid. Drøyt halvparten forsørget seg hovedsakelig ved egen lønnsinntekt, en tredjedel ble hovedsakelig forsørget av ektefelle/samboer, mens resten ble forsørget av foreldre og/eller trygd, sosialhjelp eller studielån. Sammenligner vi med kvinner og menn i 20- og 30-årsalderen og med småbarnsmødre på slutten av 1980-tallet, finner vi at de som senere ble eneforsørgere, gjorde stort sett det samme som andre kvinner og menn i noenlunde samme alder og livsfase.

Det store flertallet (syv av ti) av dem vi har sikre utdanningsopplysninger om⁶, hadde allmennutdanning på videregående nivå eller på grunnskolenivå på det tidspunkt de ble enslige forsørgere. De resterende 30 prosentene fordelte seg likt med fagutdanning og utdanning på universitets- og høgskolenivå. Sammenligner vi med den publiserte levekårsstatistikken,

finner vi at ca. en fjerdedel av par med barn 0-6 år og hhv. kvinner og menn 25-44 år hadde utdanning på universitets- og høgsolenivå⁷. Ut fra dette *kan* det synes som om enslige forsørgere har hatt et noe svakere utgangspunkt mht. utdanning enn andre grupper. Men i og med at vi ikke har mulighet for å sammenligne utdanningsnivået på samme tidspunkt med personer som har de samme bakgrunnskjennetegnene, men som *ikke* ble enslige forsørgere, er dette en relativt løs antakelse.

Ulike utgangspunkt for enslige mødre og enslige fedre
Gjennomsnittstall skjuler imidlertid det faktum at enslige forsørgere møter den nye livsfasen med svært ulike utgangspunkt. Særlig gjelder det enslige mødre og enslige fedre. Bare 8 prosent av eneforsørgerne med rett til overgangsstønad i løpet av undersøkelsesperioden er menn. Mens menn gjennomgående blir enslige forsørgere som godt voksne, etter en skilsmisse eller ektefellens død, starter mange kvinner eneforsørgertilværelsen som unge alenemødre. Samtidig er barna til enslige fedre gjennomgående eldre. Mens fedrene var i full jobb ved start på eneforsørgerfasen, var forsørgelsessituasjonen for mødrene mer variert, med like mange hjemmевærende eller i utdanning som i fulltids yrkesarbeid. Mødrene hadde da også langt lavere utdanning i utgangspunktet enn fedrene.

Disse eksemplene viser at kvinner og menn som blir enslige forsørgere stiller med svært ulike ressurser når de går inn i livsfasen som eneforsørger. Den nye livsfasen innebærer for de aller fleste en helt ny situasjon, med eneansvar for de daglige omsorgsforpliktelsene for ett eller flere barn, og for den økonomiske forsørgelsen av barn(a) og seg selv. Men fordi de fleste fedrene har utdanningen bak seg og er etablert i arbeidslivet, vil

Tabell 2: Andel eneforsørgere i ulike kategorier som forsørger seg i rettighetsfasen på:
- overgangsstønad hele tiden og aldri yrkesarbeid
- yrkesarbeid hele tiden og aldri overgangsstønad
- kombinert yrkesarbeid og overgangsstønad hele tiden

	Overgangsstønad og aldri yrkesarbeid	Yrkesarbeid og aldri overgangsstønad	Kombinert yrkesarbeid og overgangsstønad
Totalt	16	23	13
Kjønn			
Kvinne	17*	20*	14
Mann	0	59	6
Alder ved start			
Under 25 år	28*	6*	10
35 år og over	4	41	13
Husholdstilknytning ved start			
Alene/evt. med foreldre	35*	6*	9
Med ektefelle/samboer	11	28	14
Antall barn ved start			
2 eller flere barn	13	24	16
1 barn	17	23	12
Yngste barns alder ved start			
Under 1 år	34*	7*	8
5 år og over	6	42	12
Hovedbeskjeftigelse ved start			
Hjemmевærende	20	3*	13
Deltidsarbeid	9	30	28*
Heltidsarbeid	12	37	11
Utdanningsnivå ved start			
Lav	18*	18*	12
Høy	1	65	11

N=622
* p < 0,05 dvs. forskjellen mellom prosentverdien markert med * og prosentverdien på linjen under er signifikant forskjellig fra null på 5 prosent nivå

det økonomiske utgangspunktet være gjennomgående langt bedre for enslige fedre enn for enslige mødre. I tillegg er barna eldre og mer selvstendige. Riktignok vil det å bli enslig forsørger kreve en rekke omstillinger også for menn; det gjelder f.eks. nye og økte krav til å yte omsorg og organisere dagliglivet. Men i forhold til situasjonen for enslige mødre, vil det å bli enslig far i mindre grad innebære brudd med tidligere forsørgelseshold, avbrudd i utdanning eller utsettelse av egen lønnsinntekt.

Enkle toveis analyser, dvs. analyser der bare to forhold sees i sammenheng, viser da også at det er store forskjeller mht. hvordan kvinner og menn forsørger seg og sine i løpet av eneforsørgerfasen (tabell 2). Mens nesten hver femte enslige mor er uten jobb og forsørges av overgangsstønad i hele rettighetsfasen, er det ingen enslig far som forsørges på denne måten. Samtidig er det å være i jobb og helt selvforsørget i hele rettighetsfasen tre ganger vanligere blant fedrene, og kombinert

forsørgelse mer enn dobbelt så vanlig blant mødrene.

Enslige mødre - ingen ensartet gruppe

Men enslige mødre er heller ingen ensartet gruppe, eller en gruppe som møter livsfasen som enslig forsørger med ett og samme utgangspunkt. De som blir enslige forsørgere før de fyller 25 år, er for eksempel ofte ugifte og blir enslige forsørgere når de føder sitt første barn. Mens de som blir enslige forsørgere senere i livsløpet, oftest blir det som følge av skilsmisse, og barna er større og mer selvstendige. De "tidlige" eneforsørgerne har ofte lav utdanning i utgangspunktet og er, oftere enn de "sene", ennå ikke ferdige med skolegangen når de går over i eneforsørgerfasen. De som blir enslige forsørgere relativt sent i livet, er til gjengjeld oftere i jobb i utgangspunktet, tre av fire mot tilsvarende halvparten av de "tidlige". På samme måte har tidligere ugifte og enslige gjennomgående lavere utdanning og er oftere i en utdanningssituasjon ved overgang til eneforsørgerfasen, enn de som blir enslige forsørgere som følge av at samlivet tar slutt. Den sistnevnte gruppen går oftere inn i den

nye livsfasen som hjemmeværende eller deltidsarbeidende.

Egen alder, sivilstand/husholdstilknytning, antall barn, hovedbeskjeftigelse og utdanningsnivå ved start på eneforsørgerfasen er alle forhold som bidrar til å forme den enkeltes erfaringsbakgrunn og identitet. Samtidig legger de grunnlag for framtidige forpliktelser og preferanser. Noen av disse variablene, særlig hovedbeskjeftigelse og utdanningsnivå, må dessuten antas å si noe om tilvant økonomisk standard, noe som igjen vil ha betydning for om man er innstilt eller ikke på å leve som enslig forsørger på overgangsstønad, med det minimumsnivå det innebærer⁸.

Av tabell 2 ser vi at forskjellene i forsørgelsesform er like store, eller vel så store, når vi skiller mellom grupper av eneforsørgere etter andre typer bakgrunnskjennetegn enn kjønn. Det gjelder særlig de mest rendyrkede forsørgelsesformene, som fullstendig stønadsavhengighet og fullstendig selvforsørgelse. Men i og med at analysen så langt tyder på at de ulike bakgrunnskjennetegnene ikke er tilfeldig fordelt, det vil si at grupper av

kjennetegn ofte henger sammen⁹, vet vi foreløpig lite om hvilke forhold tidligere i livet som har størst betydning for hvordan den enkelte velger å forsørge seg og sine i den nye livsfasen. Vi vet heller ikke om kvinners og menns ulike måter å forsørge seg på primært er en følge av livsløpsforskjeller, eller om kvinner og menn velger ulikt uansett utgangspunkt og bakgrunnsressurser. Ved hjelp av en logistisk regresjonsmodell (se egen tekstramme for definisjon), hvor kjønn inngår sammen med de øvrige bakgrunnsvariablene, kan vi imidlertid identifisere hvilket eller hvilke av de aktuelle kjennetegnene som har størst betydning for valg av forsørgelsesform i eneforsørgerfasen. Resultatet av analysen vises i tabellene 3-5. Disse tabellene kommenteres i de to følgende underkapitlene.

Betydningen av kjønn

At langt flere kvinner enn menn opplever livsfasen enslig forsørger, viser at kvinner og menn ofte står overfor ulike muligheter og valg i livet. Dette har selvfølgelig med biologi å gjøre. Kvinner føder barn, mens barnefaren teoretisk sett kan være ukjent og uvitende om fødselen. Men i de fleste tilfellene, det gjelder i hvert fall når barnet er over spedbarnsalderen, er det morsrollen og morsidentiteten som får avgjørende vekt når barnet blir boende hos mor og ikke hos far.

I antologien "Studier i kvinners livsløp" (Skrede og Tornes 1983), tar forfatterne utgangspunkt i at kvinner og menn har ulike begrensninger og muligheter til å velge sitt livsløp, også når de ellers er sammenlignbare mht. bakgrunnsforhold og ressurser. Selv om utdanningsnivået har blitt jevnet ut mellom jenter og gutter i løpet av de siste ti årene, og arbeidsdelingen mellom kjønnene er blitt lempet på, er det ikke uten videre slik at kjønnsidentitet og kjønnsroller endres like raskt. Dette er forhold som er med å

Ved hjelp av **logistisk regresjonsanalyse** kan vi avgjøre hvilke av et sett forklaringsvariabler som har størst innvirkning på det fenomen vi vil belyse. Her benyttes metoden for å analysere hvilke bakgrunnskjennetegn som har størst betydning for "risikoen" eller "oddsen" for en bestemt forsørgelsesform. **Oddsforholdet** beregnes med basis i regresjonskoeffisienten, og forteller hvor mange ganger større risikoen for å ha en bestemt forsørgelsesform er ved en verdi av en forklaringsvariabel i forhold til en annen verdi (referanseverdien) av samme variabel, når alle andre forhold, som inngår i modellen, holdes konstant. Referanseverdien på alle forklaringsvariablene er 1. Verdier som gir oddsforhold større enn 1, innebærer en høyere risiko enn referanseverdien, mens verdier som gir oddsforhold mindre enn 1 betyr lavere risiko.

Størrelsen på **kjikkvadratet** sier noe om den samlede nettoeffekten av hver enkelt forklaringsvariabel. Jo høyere kjikkvadrat, desto større selvstendig innvirkning har variabelen på fenomenet som belyses.

definere hva som er "passende" atferd for kvinner og menn. Dermed vil det ifølge Skrede og Tornes i realiteten være ulike tilpasningsstrategier som står åpne for kvinner og menn over livsløpet, dvs. at kvinner og menn har ulike grader av frihet i forhold til ulike aktivitetsområder: "For eksempel vil en mann ha få - om noen - valg med hensyn til det å være yrkesaktiv eller ikke. En kvinne vil ha få - om noen - valg med hensyn til det å ha hovedansvaret for omsorgsoppgavene i livet" (s. 10).

Ifølge de samme forfatterne har ulike forventninger til kvinners og menns roller, både i oppveksten og som voksne personer, betydning for hvilke virksomheter og sosiale sammenhenger man deltar i over livsløpet. I tråd med normen om "passende" atferd for en mann, vil han tidlig i livsløpet måtte velge aktiviteter og gjøremål som setter han i stand til senere å delta i yrkeslivet for å kunne forsørge seg og sine gjennom eget arbeid. Normen om en "passende" atferd for en kvinne tilsier at hvis hun deltar i "mannlige" aktiviteter, bør det ikke vanskeliggjøre, eller det bør kunne kombineres med, omsorgsforpliktelse overfor andre, først og fremst egne barn. Samme bakgrunn vil dermed ikke nødvendigvis innebære de samme valgmuligheter med hensyn til framtidige tilpasningsstrategier for kvinner og menn.

Overgangsstonaden er en kjønnsnøytral ytelse, riktignok med avkortingsregler etter inntekt, og enslige mødre og enslige fedre står derfor formelt likt i valget mellom arbeid og trygd. Når kun få menn benytter denne muligheten, er det rimelig å tolke dette i lys av at enslige fedre flest er i en helt annen livssituasjon enn enslige mødre. Som vi har sett tidligere, er de i utgangspunktet eldre og mer etablert på arbeidsmarkedet enn enslige mødre, og har dermed større økonomisk

selvstendighet. Vi vet imidlertid lite om hvor reelt valget av forsørgelse på overgangsstonad framstår for enslige fedre i Norge.

En strengt kjønnsdeterministisk hypotese ville tilsi at kjønnsforskjellene i forsørgelsesform består også etter kontroll for andre bakgrunnsvariable. Til en viss grad kan vi si at det er tilfellet når det gjelder å være stabilt uten jobb og helt forsørget av overgangsstonad, idet det bare er kvinner som har denne forsørgelsesformen (tabell 3, jf. også tabell 2). Når det gjelder kombinert forsørgelse, er effekten av kjønn tilnærmet den

samme med og uten kontroll for de øvrige bakgrunnsvariablene (tabellene 2 og 5). Den klare kjønnsforskjellen i andel stabilt yrkesaktive som er helt uavhengig av overgangsstonad, "forsvinner" imidlertid når vi kontrollerer for livsfase- og familiebakgrunn og sosioøkonomisk utgangspunkt (tabellene 2 og 4). Det å være selvforsørget ved eget arbeid i eneforsørgerfasen, har således mer med den enkeltes totale livssituasjon, og med ressurser og kompetanse å gjøre, enn om du er kvinne eller mann. At "effekten av kjønn" forsvinner når vi trekker inn de øvrige bakgrunnsforholdene, bekrefter likevel først og

Tabell 3: Overgangsstonad hele tiden og aldri yrkesaktiv i løpet av rettighetsfasen. Logistisk regresjon. Bakgrunnsmodell

	Koeffisient	Oddsforhold	Kjikkvadrat
Kjønn			.1
1 mann	.1	.1	
0 kvinne			
Alder ved start			5,11
1 35 år og over	-1,155*	0,32	
1 30-34 år	-0,490	0,61	
1 25-29 år	-0,342	0,71	
0 under 25 år			
Husholdstilknytning ved start			21,61***
1 med ektefelle/samboer	-1,598***	0,20	
0 alene/evt. med foreldre			
Antall barn ved start			1,57
1 2 eller flere barn	0,393	1,5	
0 1 barn			
Hovedbeskjeftigelse ved start			12,77*
1 annet	0,219	1,2	
1 heltidsarbeid	-0,976**	0,38	
1 deltidsarbeid	-1,065*	0,34	
1 utdanning	-0,604	0,55	
0 hjemmeværende			
Utdanningsnivå ved start			6,99(*)
1 ukjent	-0,049	0,95	
1 høy	-1,970(*)	0,14	
1 fagutdanning	-0,912(*)	0,40	
0 lav			

1. = uaktuelt
N= 617
Andel med forsørgelsesformen 16 prosent
* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

Tabell 4: Yrkesaktiv hele tiden og aldri overgangsstønad i løpet av rettighetsfasen. Logistisk regresjon. Bakgrunnsmodell

	Koeffisient	Oddsforhold	Kjikkvadrat
Kjønn			0,46
1 mann	0,251	1,3	
0 kvinne			
Alder ved start			21,95***
1 35 år og over	1,546***	4,7	
1 30-34 år	1,844***	6,3	
1 25-29 år	1,002*	2,7	
0 under 25 år			
Husholdstilknytning ved start			16,55***
1 med ektefelle/samboer	1,786***	6,0	
0 alene/evt. med foreldre			
Antall barn ved start			4,48*
1 2 eller flere barn	-0,538*	0,58	
0 1 barn			
Hovedbeskjeftigelse ved start			42,93***
1 annet	1,470(*)	4,3	
1 heltidsarbeid	2,954***	19,2	
1 deltidsarbeid	2,427***	11,3	
1 utdanning	0,241	1,3	
0 hjemmeverende			
Utdanningsnivå ved start			18,01***
1 ukjent	-0,107	0,90	
1 høy	1,326***	3,8	
1 fagutdanning	0,075	1,1	
0 lav			

N=617
Andel med forsørgelsesformen 23 prosent
* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

fremst at kvinner og menn møter livsfasen som enslig forsørger med helt ulik bakgrunn og utgangsposisjon.

Trygd - lite attraktivt for enslige fedre

Varig eller permanent forsørgelse på overgangsstønad ser ut til å være en tilpasning først og fremst for den gruppen som tidligere gjerne ble kalt "ugifte mødre", uansett hvilken bakgrunn eller hvilke ressurser de møter eneforsørgertilværelsen med ellers. At kvinner er mer varig trygdeavhengige enn menn, kan imidlertid tyde på at kvinner lettere enn menn velger trygdeforsørgelse selv om utgangs-

posisjonen ellers er ganske lik. Eller kanskje rettere: At menn har større problemer med, eller motvilje mot, å bli varig forsørgert av trygd som enslig forsørger.

Det er dermed grunn til å tro at det å være kvinne eller mann har en viss betydning for valg mellom arbeid og trygd utover det vi litt generelt kan betegne som ulike livsløp og ulike utgangspunkt. Et stikkord kan være prioritering av omsorgsrollen i motsetning til forsørgerrollen, slik vi kommenterte tidligere. Det er vel grunn til å tro at dette fortsatt stikker dypere hos kvinner enn hos menn¹⁰. Et annet stikkord er mannsrollen,

eller mannsidentiteten, og menns egne oppfatninger om hva som er "passende" atferd for en mann (jf. foran), og at menn i mindre grad enn kvinner oppfatter at muligheten til å velge en varig trygdeforsørgelse er reell. Man kan selvfølgelig stille spørsmålstegn ved hvor like "ellers like bakgrunnsforhold" vil være for kvinner og menn. Sannsynligvis vil høyt utdannede og tidligere heltidsarbeidende menn ha hatt, og ha utsikter til, langt høyere arbeidsinntekt enn kvinner i samme situasjon. Det vil selvfølgelig ha betydning for hvor attraktivt og ønskelig varig trygdeforsørgelse vil framstå for den enkelte.

Eneforsørgere gjør oftest det som de har gjort før

Å velge permanent selvforsørging ved lønnet arbeid i eneforsørgerfasen er først og fremst et spørsmål om hva slags type virksomhet og forsørgelse hun eller han hadde tidligere, da eneforsørgerfasen startet. Det å være i heltidsarbeid i utgangspunktet øker faktisk sjansen for en slik tilpasning med 20 ganger (oddsforhold 19,2, tabell 4) i forhold til å være hjemmeverende, alle andre forhold holdt konstant. Tidligere deltidsarbeid bidrar også sterkt til permanent selvforsørgelse (oddsforhold 11,3, tabell 4). Dette indikerer at det å være i et arbeidsforhold i det hele tatt, gjør det langt lettere å være yrkesaktiv også som enslig forsørger, enn om man tidligere har vært hjemmearbeidende. Den sterke sammenhengen mellom tidligere yrkesdeltaking og selvforsørging i eneforsørgerfasen tyder på en utstrakt kontinuitet over livsløpet, og at det å bli enslig forsørger ikke representerer et vesentlig brudd med tidligere virksomhet¹¹. Det kan synes som om det er lite aktuelt å leve varig på trygd for dem som i utgangspunktet har tilknytning til arbeidslivet. Analysen tyder dessuten, noe overraskende, på at det å være i deltidsarbeid i utgangspunktet,

Tabell 5: Kombinert yrkesdeltaking og overgangsstonad i hele rettighetsfasen. Logistisk regresjon. Bakgrunnsmodell

	Koeffisient	Oddsforhold	Kjikkvadrat
Kjønn			1,33
1 mann	-0,749	0,47	
0 kvinne			
Alder ved start			0,70
1 35 år og over	0,029	1,0	
1 30-34 år	0,024	1,0	
1 25-29 år	0,246	1,3	
0 under 25 år			
Husholdstilknytning ved start			0,10
1 med ektefelle/samboer	0,128	1,1	
0 alene/evt. med foreldre			
Antall barn ved start			1,12
1 2 eller flere barn	0,294	1,4	
0 1 barn			
Hovedbeskjeftigelse ved start			19,73***
1 annet	-0,475	0,62	
1 heltidsarbeid	-0,013	0,99	
1 deltidsarbeid	1,026**	2,8	
1 utdanning	-2,158*	0,12	
0 hjemmeverende			
Utdanningsnivå ved start			6,13(*)
1 ukjent	0,688*	2,0	
1 høy	0,037	1,0	
1 fagutdanning	0,537	1,7	
0 lav			

N=617
Andel med forsørgelsesformen 13 prosent
* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

medfører at sjansen for full selvforsørgelse øker mer enn sjansen for kombinert forsørgelse (i forhold til tidligere hjemmeverende). Det er således en klar tendens til at tidligere deltidsarbeidende går over i full jobb når de blir alene om å forsørge seg og barn(a), uansett øvrige bakgrunnsforhold. At det først og fremst gjelder de høyt utdannete, sier imidlertid noe om at det å forsørge seg utelukkende på eget arbeid, er enklere, og synes kanskje også mer attraktivt, jo mer kvalifisert arbeid og jo høyere lønn man har utsikter til å få.

At det også gjelder tidligere gifte eller samboende i langt større grad enn

tidligere ugifte og enslige, kan indikere at full deltakelse i yrkeslivet som enslig forsørger forutsetter en viss "beredskap" av andre omsorgspersoner. Riktignok har mange tidligere ugifte og enslige foreldre (les: mødre), slekt og venner å støtte seg til, men det er likevel grunn til å tro at barnets andre foreldre (far) er mindre til stede her enn for tidligere gifte eller samboende. Samtidig ser vi at det å bli enslig forsørger tidlig i livsløpet, bidrar til å redusere selvforsørgelsen. Det kan synes som om individuelle ressurser og erfaringer som følger av det å bli voksen, eller å "modnes", setter viktige rammer for overgangen til den nye livsfasen og

for livet som enslig forsørger. Og at dette skjer uavhengig av familiebakgrunn og sosioøkonomiske ressurser. Det som noe upresist kalles *livserfaring*, synes å være særlig avgjørende for hvordan overgangen til den nye livsfasen oppleves og organiseres.

Når det gjelder den kombinerte forsørgelsesformen, er det få enkeltkjenetegn som peker seg ut som særlig betydningsfulle. Naturlig nok, i et livsløpsperspektiv, er sjansen for kombinert tilpasning høy blant dem som tidligere hadde deltidsjobb. Mindre opplagt er det at det å være under utdanning, medfører langt lavere sjanse for kombinert forsørgelse enn andre typer hovedbeskjeftigelse før eneforsørgerfasen (åtte ganger lavere enn tidligere hjemmeverende og drøyt 20 ganger lavere enn tidligere deltidsarbeidende, tabell 5). Det har imidlertid sammenheng med at mange av dem som var i utdanning, fortsetter skolegangen i eneforsørgerfasen, og går ut i full jobb etter avsluttet utdanning (Kjeldstad 1997).

1. Administrasjonsdepartementet, Barne- og familiedepartementet og Sosial- og helsedepartementet har bidratt til finansieringen.

2. Antall registrerte enslige forsørgere varierer avhengig av ulike avgrensninger mht. samliv og barnas alder. Laveste anslag i 1996 er 96 000 og utgjør mottakere av utvidet barnetrygd etter nye regler innført i 1994, dvs. personer med barn under 16 år og som ikke er gift, lever i et varig samboerforhold, eller har nytt barn med ny samboer. Høyeste anslag er 190 000, og utgjør enslige mødre og fedre med hjemmeboende barn uansett alder. Enslig mor/far som lever sammen med en annen voksen uten felles barn, er inkludert.

3. En gift forsørger har ikke rettigheter etter kap. 12 i folketrygdloven. Ugift samliv er imidlertid ikke til hinder for at en person ansees som enslig forsørger etter gjeldende regler hvis de ikke har felles barn.

4. Ut fra Statistisk sentralbyrås (SSB) utvalgsundersøkelse: "Familie- og yrkesundersøkelsen 1988" er det i prinsippet mulig å foreta

enkelte slike sammenligninger. Det er imidlertid pr. i dag ikke foretatt analyser ut fra det materialet som kan benyttes i denne sammenhengen. Det vil i SSB i løpet av få år være lagt langt bedre til rette for livsløpsanalyser. Det gjelder f.eks. det pågående arbeidet med å opprette den nye SSBs forløpsdatabase: Trygd - FOB.

5. Tallene som ligger til grunn for dette avsnittet, er nærmere beskrevet i Kjeldstad 1997. Her redegjøres dessuten for konstruksjon av uavhengige variabler og en rekke metodiske avveininger mht. både bivariat og multivariat analyse.

6. Det gjelder 77 prosent av utvalget. Pga. at opplysninger om høyeste utdanningsnivå er koblet til fra utdanningsregisteret pr. 1990, kjenner vi utdanningsnivået ved start bare til dem som oppnådde sitt høyeste utdanningsnivå (registrert i 1990) før de ble enslige forsørgere.

7. Sammenligningsgrunnlaget er hentet fra Levekårsundersøkelsen 1987. Jeg antar at 1987 er et relativt representativt tidspunkt når det gjelder å sammenligne med situasjonen før eneforsørgerfasen for dem som var eneforsørgere pr. 1990.

8. I 1990 hadde enslige forsørgere uten yrkestilknytning en inntekt som tilsvarte to tredjedeler av inntekten til alle enslige forsørgere og halvparten av gjennomsnittsinntekten til alle norske husholdninger (husholdsinntekt etter skatt pr. forbruksenhet, jf. Andersen mfl. 1995).

9. Dette belyses nærmere empirisk i Kjeldstad 1997.

10. Ikke minst fordi opplysningene for mange av personene som inngår i datamaterialet, gjelder flere år bakover i tid, er det grunn til å tro at tradisjonell kjønnsrolletenkning må tillegges vekt i denne sammenheng.

11. Det gjelder også utdanning. Det store flertallet (84 prosent) av dem som var i utdanning før de ble enslige forsørgere, fortsetter med utdanning i eneforsørgerfasen (Kjeldstad 1997).

Litteratur

Andersen, Arne S., Jon Epland, Randi Kjeldstad og Jan Lyngstad (1995): *Husholdningenes økonomi. 1980-tallet: Fra vekst til innstramming*. Statistiske analyser nr. 8, Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi og Kari-Mette Roalsø (1995): Enslige forsørgere - trygd, arbeid eller begge deler? I *Samfunnsspeilet* nr. 4/95.

Kjeldstad, Randi (1997): *Enslige forsørgeres forsørgelse* (arbeidstitel). Upublisert materiale blir utgitt som publikasjon i Statistisk sentralbyrå i 1997.

Lov om barnetrygd av 24. okt. 1946 nr. 2.

Lov om folketrygd av 17. juni 1966 nr. 12.

Moore, Maureen (1989): Female lone parenting over the life course. I *Canadian Journal of Sociology* Vol. 14 no. 3.

Noack, Turid (1994): Ekteskap, samboerskap og samlivsbrudd. I Frønes, Ivar og Andreas Hompland (red.): *Den nye barne- og familieboka*. Universitetsforlaget.

Skrede, Kari og Kristin Ternes (red.) (1983): *Studier i kvinners livsløp*. Universitetsforlaget.

Statistisk sentralbyrå (1987): *Levekårsundersøkelsen 1987*, NOS B 772.

Statistisk sentralbyrå (1995): *Levekårsundersøkelsen 1991*, NOS C 43.

Statistisk sentralbyrå (1995): *Levekårsundersøkelsen 1995*, NOS C 301.

Syse, Aslak (1993): Trygderett. I Andenæs, Kristian og Leif Oscar Olsen (red.): *Sosialrett*. TANO forlag.

Randi Kjeldstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.